

FARKAS ZOLTÁN

Az aufklérizmus végnapjai – Antal László a magyar médiában –

Nagy erőfeszítéseket tesz a kormány, hogy helyrehozza azokat a hibákat, amelyeket maga követett el – mondta Antal László 2008 márciusában a Debreceni Egyetem közgazdaságtudományi karának fórumán, napokkal a kórháziapidíjat, vizitdíjat és tandíjat leszavazó referendum után. Jellegetesen találó, iróniát sem nélkülöző megállapítás volt ez is, mint megannyi más kijelentése. Például az, amikor munkahelye, a Magyar Külkereskedelmi Bank egyik konferenciáján a banki különadó és az azt váltó pénzintézeti járadék került szóba, és ő a teher súlyosságát taglaló felszólalások közepette csendben megszólalt: micsoda világ az, ahol a kormány elébb hatalmas banki nyereséget hozó lakástámogatási rendszert alakít ki, majd észbe kap, és a profitot sokallva, az általa nyújtott támogatás egy részét megadóztatja...

Vitriolos megjegyzései emlékeztetéseket, ám attól tartok, gyorsan feledésbe merülnek. Antal László írásaiból ugyanis az idő múlásával e stílusjegyek egyre inkább kikoptak. Pedig nem az érzékletes megfogalmazáshoz való képessége kopott meg. Az a gyanúm – bár erről soha nem beszéltem vele –, hogy munkahelyéből adódóan némi önfegyelemre kényszerült. A Magyar Külkereskedelmi Bank honlapján Central European Banker felcímmel többnyire angol nyelven is közzé tett, precíz és mély elemzései mintha kényszerűen nélkülöztek volna bármiféle politikai oldalvágást, flegma vagy frappáns, netán szenvedélyes kiszólást. Sem a kormányzat direkt bírálata, sem az ellenzéki szómágiára való bárminemű reflexió nem épült be ezekbe a szövegekbe. Nagy kár, sokat veszített vele minden olvasó. Maradtak a szikár tények, a mélyeszántó okfejtések. Hatásuk is a tények és mélységek iránt fogékony éleklődőkre szűkölt.

Pedig Antal László életművének egyik markáns vonulata a szókimondó korelemzés és korjellemzés kategóriájába sorolható; a prekapitalista aufklérizmustól egészen a posztoszocialista aufklérizmusig ível. A kezdetektől így volt, holott e ténykedéséhez nem mindig kapott katedrát, megfelelő médiumot. Pályafutása az 1968-as reformokkal kezdődött, ám mire őt a média munkatársai felfedezték volna, az ország már nyakig ült a hetvenes évek idején indított ideológiai és közgazdasági ellenreformokban. Ez egyúttal azt is jelentette – mi más történhetett volna az akkori direkt sajtóirányítás mellett –, hogy személye a Magyar Rádióban, a Magyar Televízióban nemkívánatosnak bizonyult. Tilalmi listák tudomásom szerint akkor még nem voltak, csak a Varsói Szerződés 1968-as bevonulását elítélő filozófusokat és néhány más, markáns ellenzéki gondolkodót tartottak távol a közszerepléstől, de a szabad véleménynyilvánítás az állami alkalmazottak számára sem volt engedélyezett. Márpedig ő, a Pénzügyminisztérium munkatársa, az volt.

Átigazolván a Pénzügykutató Intézetbe, nemcsak szabadabb közegbe került, hanem a gazdasági reformok fonalának újabb felvételével megnyíltak számára a közmédiumok is. A hetvenes évek második felében a *Fejlődés – kitérővel* első, intézeti változatán dolgozott,

amikor egyre több meghívást kapott a rádióműsorokba. Maga a tanulmány sem maradt bizalmas intézeti kiadvány, közkézen forgott, és egyre duzzasztotta a piaci reformok táborát. Abban az ideológiai váltásban, hogy a korábbi egyenlőségpárti és paternalista közhangulat megváltozott, nagy szerepe volt az alapvető közgazdasági összefüggéseket logikus láncra felfűző aufkléristáknak, köztük Antal Lászlónak. No és a köznapi tapasztalatnak, az elégedetlenségnek, valamint az érlelődő belátásnak, hogy a tervgazdaság merev építménye gátolja a gazdaság alkalmazkodóképességét, ily módon az életszínvonal javulását is. Antal László nemcsak szakműsorok és rádiós viták keresett szereplője volt, hanem sokat vendégeskedett *Mihancsik Zsófia* műsoraiban is, amelyek elvileg a Magyar Rádió tudományos ismeretterjesztő rovatának a keretében készültek, ám valójában afféle rendszerkritikai fórummá formálódtak. A vasárnap délutánonként elhangzó *Táskarádió* című műsorban pedig formás kis helyzetértékeléseket adott, mivel az ifjúsági műsornak kitalált magazin is egyre merészebben foglalkozott közgazdasági közügyeinkkel.

A következő nagy reformba, a világpiacon árrendszer tervgazdasági alkalmazásába Antal Lászlót szintén bevonták. Ám ő az elsők között adott hangot aggályainak, hogy a tervgazdaság körülményei között ez a bármily ügyesen megszerkesztett és elméletileg megalapozott árrendszer mesterséges képződmény, nem más, mint szimuláció, és végképp nem azonos a piaccal. Logikus lépés volna tehát az adó-, a bankrendszer reformja, s azok betetőzéseként a tulajdonreform, amelyről azonban a legfelső pártkörökben akkor még hallani sem akartak. Csakhogy a lengyelországi szükségállapot bevezetésével és a Szovjetunió afganisztáni bevonulásával a Nyugat pénzügyi vasfüggőnyt eresztett a szocialista tábor köré, ami azzal járt, hogy a kelet- és közép-európai országok nem tudták a régi hiteleiket megújítani. Lengyelország és Románia fizetéseképtelenné vált, Magyarországot pedig csak a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjának (BIS) a mentőakciója mentette meg a teljes összeomlástól; az intézményt akkor *Fritz Leutwiler* elnök irányította, bekapcsolva a manőverbe *Gordon Richardsont*, a Bank of England kormányzóját és *Karl Otto Pöhl*t, a Bundesbank elnökét. *Lámfalussy Sándor* ez idő tájt történetesen a BIS vezérigazgató-helyettese volt.

A likviditási válság hatására a magyar vezetők a Nemzetközi Valutaalap (IMF) védernyője alá menekültek. A *Daily News/Neueste Nachrichten*, az angol–német nyelvű napilap 1981. november 4-én címlapján közölte, hogy Magyarország felvételét kéri az IMF-be és a Világbankba. A bejelentés a nagyvilágnak szólt, a magyar napilapokban ez csak afféle mínuszos hírként jelent meg, amelyhez senki nem fűzhetett kommentárt, magyarázatot. Az országot fenyegető fizetési bonyodalmaktól a sajtó a magyar lakosságot szintén megkímélte, sőt a kabarékban azzal élcelődtek, hogy Lengyelország húsboltjaiban a kampókon csak kabátok lógnak, hús nem kapható. Mindazonáltal 1982 első félévében Magyarország csaknem fizetéseképtelen volt, valutatartalékai a nullára apadtak. A végveszélyt csak az IMF-kölcsön háraitotta el, ennek egyik fedezete pedig a gazdasági reformok továbbvitelének az ígérete volt, így a párt már nem ellenezte a reformerek rádiós-televíziós megszólalásait.

Elkezdődött a kettős, sőt hármas beszéd ideje. *Garam József*, a *Figyelő* című hetilap tekintélyes főszerkesztője élcelődött azon, úgy kell írni, hogy Moszkvát ne bősziítsuk fel, a Nyugatot bátorítsuk, és a magyar nép is értse, miről van szó. Ennek egy személyben nem lehetett eleget tenni, a korabeli játékszabály szerint a rádiós hírműsorok inkább a rendszer stabilitását sugallták, a háttérműsorok pedig azok kritikai elemzésétől sem riadtak vissza. Antal László az utóbbiakban szólalt meg, egyre többször – és egyre keserűbben. Nem volt

tiltólistán, mint az akkor formálódó demokratikus ellenzék tagjai, de a párt agitációs és propaganda osztálya – amely a sajtót felügyelte – nem is bátorította a szerkesztőket, hogy őt szólaltassák meg. Ő pedig egyszerre volt fegyelmezett és progresszív: arról nem beszélt – legfeljebb utalt rá –, hogy Magyarország a fizetésképtelenség határára sodródott, a tendőkben viszont nem ismert öncenzúrát. Ekkor élte első fénykorát a magyar médiában, valósággal lubickolt benne. A reformok azonban csak vontatottan haladtak.

A reformpolitikában azonban újabb törést hozott az MSZMP 1985-ös kongresszusa, amelyen „elég volt a laposkúszásból!” felkiáltással a gazdasági gyorsítás tábora diadalmaszkodott. A laza és fegyelmezetlen pénzügyi politikával az ország egy-másfél év alatt visszazuhan a pénzügyi krízis fenyegetettségének az állapotába. Emiatt egyre erőteljesebb lázongások törtek ki a pártelittel és politikájával szemben, immár az államigazgatáson belül is. A további eladósodás ellen a Magyar Nemzeti Bank ifjú szakértői tiltakoztak, a József nádor téren pedig a Pénzügykutató Intézet munkatársai követeltek gazdaságpolitikai fordulatot és reformot. Az Antal László, *Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László* és *Matolcsy György* nevéhez köthető, alternatív gazdasági program több tucatnyi szakértő véleményét összegezte, a Pénzügykutató körül pedig valóságos szakmai reformműhely alakult ki.

A *Fordulat és reform* támogatói köre egyre bővült, kiegészült a társadalomkutatókkal és a nyilvánosság reformját követelő szakújságírókkal. A felfokozott érdeklődés hatására a széles körben terjesztett tanulmány publikálását nem lehetett megtiltani – a tartalmát azonban megcsonkították. A *Közgazdasági Szemlében* megjelent, és két ellentétes tartalmú írással azon mód meg is bírált változatot Antal László szerkesztette. Az ő nevéhez fűződtek a javasolt makrogazdasági irányváltás főbb tézisei, amelyek épp olyan ellenállást váltottak ki a párt felső köreiből, mint Lengyel László társadalompolitikai felvetései. Antal László ismét zuhan egyet a nyilvánosság akkori kategóriái között, a támogatottból a túrtbe átsorolva, kissé megritkult körülötte a levegő. A reformkörök és az egyetemi, főiskolai klubok világában, az aufklérizmus e sajátosan zárt terepein viszont rendkívül népszerű volt, jóllehet a fő mondandója abban összegződött, hogy nagyon mély a válság. A hivatalos álláspont viszont az volt: nincs válság, csak válságjelenségek.

A nyilvánosságból azonban nem tiltották ki, olyannyira, hogy ő maga riasztotta a Magyar Rádió munkatársait: *Medgyessy Péter* pénzügyminiszter meg akarja szüntetni a Pénzügykutató Intézetet. Az *Esti Krónika* akkori adásaiban Antal László felvetésére *Békesi László* pénzügyminiszter-helyettes válaszolt, aki formálisan állami takarékosággal, a háttérintézmények tervezett összevonásával indokolta a döntést. Négyszemközt azonban elismerte – amiből Medgyessy Péter sem csinált nagy titkot –, hogy a megszüntetés fő indoka az egyre terebélyesedő politikai mozgalom volt. Ennek megfelelően az intézet munkatársait két csoportba osztották: az „ügynevezett” kutatókat felszippantotta a kormányzati apparátus, a „mozgalmárokat” lapátra tették, a többieknek pedig dönteniük kellett, hová tartanak. Többségük az önállóságot választotta, és 1988-ban megalakult a Pénzügykutató Rt., *Tardos Márton* vezetésével. Antal László pedig a miniszterelnök-helyettesé előlépett Medgyessy Péter csapatába igazolt át.

Az adóreformmal, a kétszintű bankrendszer átalakításával, majd a készülő átalakulási és társasági törvénnyel Magyarországon megteremtődtek a gazdasági rendszerváltás feltételei. Tombolt a honi aufklérizmus, a tervgazdaság csődjét, a piacgazdaság előnyeit akkor még vállalva képviselték a későbbi szakértőklubok közgazdái, politológusai. Antal László

valósággal ontotta magából a cikkeket, elemzéseket. Előbb *Grósz Károly* miniszterelnök stábjában a hároméves kibontakozási programon dolgozott, majd *Németh Miklós* kormányában; ott nagy szerepe volt abban, hogy az ismételten fenyegető pénzügyi válságot az ország elkerülte. Amikor a rendszerváltás körüli forgatagban az állami vagyon széthordása megkezdődött, szembekerült néhány egykori kollégájával, barátjával, akik ebben tanácsadóként közreműködtek, vagy maguk is tulajdonossá avanzáltak. Nyilvánosan csak Matolcsy Györggyel szólalkozott össze (a *Mozgó Világ* című folyóirat 1990. februári számában), aki kormányzati szerepre készülve, élesen bírálta a Németh-kormány restriktív jellegű stabilizációs törekvéseit. Egykori társszerzőjének írását „politikai jópontoszerző publikációnak” titulálta. Kettejük összecsapása 1998-ban a *Közgazdasági Szemlében* megismétlődött, ahol Antal László – a mundér becsületét is védve – alapos elemzésnek vetette alá a Bokros Lajos és *Surányi György* nevével összekapcsolt stabilizációs programot, amelynek vezérlőpultja mellett neki is jutott egy kényelmetlen szék. Azokban a hónapokban Matolcsy már a Fidesz gazdaságpolitikuskaként, e minőségében pedig a Bokros-program ádáz ellenfeleként a hetszázalékos gazdasági növekedés proféciájával vállalt egyre gyakoribb közszereplést.

Az 1993 és 1996 közötti időszak a magyarországi közgazdasági aufklérismus második, poszt-szocialista szakaszának tekinthető. Az már az 1994-es választások előtt látszott, bármely párt győzedelmeskedik is, első kényszerű teendője a stabilizáció, a második pedig – azt kiegészítve – az államháztartás olyan jellegű reformja lesz, amely kellőképpen megalapozza a fenntartható gazdasági növekedést. A két liberális párt, az SZDSZ és a Fidesz ezt állította választási kampánya centrumába, és ezt képviselte az MSZP pénzügyminiszter-jelöltje, *Békési László* is. Az elnök, *Horn Gyula* viszont szép számmal hozott be a kampányba jóléti ígéreteket. A hangzavarban irányadó véleménynek számított az önkéntes némasági fogadalomból visszatérő *Surányi György* – akit 1991-ben *Antall József* politikai okokból menesztett a Magyar Nemzeti Bank éléről – és Antal László több markáns megszólalása is. A választások után *Horn Gyula* hónapokig halogatta a stabilizációt, amire *Békési László* minisztersége is ráment, és csak az államcsőd árnyékában engedte át a terepet a Bokros–*Surányi*-duónak. A velük dolgozó Antal László szenvedélyesen képviselte a tervezett reformokat, megannyi interjúban, nyilatkozatban érvelt a rászorultság elve, az egészségügyi és a nyugdíjrendszer tartósan finanszírozható pályára állítása mellett. Mivel a drasztikus kiigazítást első indulatból még a szociálliberális politikai oldalt támogató írók, művészek is elutasították, meggyőzésükhöz nagy szükség volt a teendők logikus elmagyarázására, levezetésére. Ez pedig Antal Lászlónak kifejezetten testre szabott feladat volt. A pénzügyi tárca e küzdelmeiben olyan szaktekintélyt is bevetett, mint *Hetényi István*; az idén ősszel elhunyt, egykori bölcs pénzügyminiszter közérthető könyvecskét írt a nagy elosztási rendszerek reformjának a szükségességéről.

Bekövetkezett a legrosszabb, ami csak történhetett: az értelmiség – majd az ország is – két táborra szakadt, beköszöntött – Antal László szavaival – „a politikai prekonceptiók által motivált” érvek háborúja, a szakmai köntösbe bújtatott pártcsatározások időszaka. Az ellenzéki golyózárban a Horn-kormány feladta reformpolitikáját, a Bokros Lajost váltó *Medgyessy Péter* csak a nyugdíjreform végigtárgyalására vállalkozott, amit elszántan végig is tárgyalt az érintett szakmai szervezetekkel. Az államreformot pedig nyolc évre száműzte a politika. Az okos érvelés, a logikus levezetés, a pontos diagnózis egyre piacképtelenebbé vált. Antal László is egyre inkább visszahúzódott, megírta utolsó összegző művét, a címé-

be foglalva önnön kételyeit: *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* A transzformációs válság mély elemzésével azonban a szűken vett szakmán kívül már alig-alig keltett érdeklődést. Könyvében önkritikusan megfogalmazta: nem hitte volna, hogy az átalakulás legkritikusabb szakaszán átvergődő országok külső sokk nélkül is lecsúszhatnak a fenntartható növekedési pályáról. Felvillantott benne egy lehetséges új modellt is, a piaci körülmények közötti tervezett gazdaságét.

Most éppen külső sokk van. És válság. A világ vezető politikusai a gazdaság tervezhetőségében látják az egyik lehetséges megoldást a kilábalásra, egyre erősödik az állami beavatkozás kísértése. Aligha hiszem, hogy Antal László ezt így képzelte volna. A mostani fordulat veszélyeire azonban már szellemi örököseinek kell ráirányítaniuk a figyelmet. Nincsenek bántóan sokan.